

Horváth Miklós¹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc nemzetközi vonatkozásai

DOI 10.17047/HADTUD.2016.26.3-4.114

Hatvan éve annak, hogy a magyar nép forradalmát és szabadságharcát – mint az történelmünk során már annyiszor előfordult – egy idegen hatalom fegyveresei vérbe fojtották. Indokolt feltenni a kérdést: A szovjet haderő az 1956. október 23-án, Budapesten megindított, majd október 31-től az ország egészére kiterjesztett hadműveleteit a Varsói Szerződés alapján, vagy e szervezettől független önálló nemzeti erőként hajtotta végre?

E kérdés megvizsgálásának egyik a forradalom és szabadságharc utólagos értékelése szempontjából is fontos célja annak megállapítása, hogy a Varsói Szerződés Alapokmánya lehetővé tette-e a szovjet csapatok karhatalmi és rendfenntartó célú alkalmazását?

Hosszú évtizedek óta tartotta – illetve véleményem szerint részben ma is tartja – magát az a felfogás, mely szerint a Szovjetunió hadserege a magyar nép és annak fegyveres erői elleni hadműveleteit a Varsói Szerződés alapján, annak írott betűje és szelleme értelmében, a magyar kormány kérésére – „baráti segítségnyújtásként” – hajtotta végre. A ma már kutatható, illetve részben publikált dokumentumok a fentiekben idézett álláspont helyességét alapjaiban kérdőjelezik meg.

A szovjet csapatok Magyarországon való tartózkodásának nemzetközi háttere

A szovjet csapatok – mint megszálló erők – magyarországi tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget, majd a Szovjetunió és Magyarország között 1947. február 10-én megkötött békeszerződés² a csapatok rendeltetését alapvetően megváltoztatta, módosította.

A Békeszerződés 22. cikkelye a Szovjetunióknak lehetőséget biztosított arra, hogy az általa egyoldalúan elhatározott erejű és összetételű csapatokat állomásoztassa hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak, illetve amíg nyugati szomszédunk vissza nem nyeri állami függetlenségét.³ Az osztrák államszerződés megkötését előkészítő – 1955. április 12. és 15. között Moszkvában megtartott – tárgyalásokon Ausztria kötelezte magát, hogy a svájci típusú semlegességet kimondja.

Ennek ellentételeként a Szovjetunió vállalta, hogy csapatait az államszerződés hatálybalépéséig, de legkésőbb december 31-ig Ausztriából kivonja.

Ebben az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály, mintegy 60–70 000 fővel látta el a „megszálló” státuszból adódó feladatokat. Magyarországon 1947-től 1955-ig – a Békeszerződés alapján – „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el mintegy 4 hadosztálynyi erővel.

A Magyar Köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között 1948. február 18-án kötött *barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés* 1956 októberében és novemberében hatályos volt. Ez a szerződés, mint később a Varsói Szerződés is, szándékai és írott betűje szerint is egy esetleges külső támadás kollektív elhárítása céljából kötött. A szerződő felek 1948 februárjában is kifejezésre juttatták, hogy egymás függetlenségét, állami szuverenitását tiszteletben tartják, hogy a másik fél belső ügyeibe – értem ezen mindazon ügyek összességét, amelyek nem merítik ki egy harmadik fél fegyveres támadása közös elhárítása fogalmát – be nem avatkoznak. Ezen túlmenően arra is kötelezettséget vállaltak, hogy olyan akciókban vagy intézkedésekben nem vesznek részt, melyek a másik fél ellen irányulnak.

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést. A megszálló erők Ausztriából történt kivonását követően a szovjet és magyar államhatalmi szervek a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetét 1956. október 23-ig (az ezzel kapcsolatos kétoldalú egyezményt 1957. május 27-én kötötték meg) nem szabályozták. A Központi Hadseregcsoport felszámolását követően a szovjet politikai és katonai vezetés – a békeszerződésben előírt kivonulási kötelezettség teljesítését elmulasztva – az itt állomásozó csapatai létszámának és összetételének megváltoztatását – annak jogszerűtlensége ellenére is – indokoltak látták.

A kivonás Ausztriából megtörtént, de a csapatok egy részét Magyarország területén helyezték el. Az 1955 szeptemberében Magyarországon felállított szovjet *Különleges Hadtest* állományába kettő (ti. a 2. és 17.) gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászpilóta, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hídász ezred, valamint légvédelmi, fegyvernemi és más szakcsapatok kerültek. A Különleges Hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme, a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a szovjet fegyveres erők miniszterének volt alárendelve.

„Magyarországon minden eszköz felhasználható”

1956. elején Magyarország sorsára is jelentősen ható változások következtek be a nemzetközi politikában. Az SZKP februárban megtartott XX. kongresszusán a szovjet vezetés szakított a harmadik világháború elkerülhetetlenségének dogmájával és állást foglalt a különböző társadalmi berendezkedésű országok *békés egymás mellett élésének* politikája mellett. Hruscsov Sztálint leleplező, „titkos” beszédének hatására a szovjet érdekszféra több országában – de a Szovjetunióon belül is⁴ – hangsúlyosabban megjelentek, illetve felerősödtek a társadalom átalakítását, a rendszer megrefor-

málását célzó törekvések. A kongresszus hatására a reformfolyamatok különösen Lengyelországban és Magyarországon gyorsultak fel.

A közelmúltban megismert, és többségében publikált dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy nem állják meg a helyüket azok a megállapítások, melyek szerint Lengyelországban és Magyarországon 1956-ban bekövetkező események a szovjet pártvezetés belső hatalmi harcának a „termékei” voltak, amelyek úgymond kiprovokálásával a sztálini visszarendeződés hívei, a „keményvonalasok” – bebizonyítva a XX. kongresszuson elfogadott irányvonal helytelenségét – ismét magukhoz akarták ragadni a hatalmat. Kétségtelen tény azonban, hogy a lengyelországi események több vonatkozásban is hatottak a magyarországi helyzetre. Egyfelől a Poznanban⁵ történtek, az azt követő megtorlás, valamint az október második felében bekövetkezett események⁶ híre eljutott Magyarországra. Másfelől a szovjet vezetésnek a „lengyel válság megoldása” során szerzett tapasztalatai hatottak a „magyar kérdés rendezésével” kapcsolatos politikai elképzelésekre és döntésekre. Hangsúlyozni kell, hogy a szovjet csapatok október 19-én történt magasabb harckészültségi fokozatba helyezése⁷ és a Magyar Néphadsereg részére ekkor kiadott intézkedések – elsősorban a szovjet csapatok esetében – katonai szempontból jó kiinduló alapul szolgáltak a nem várt magyarországi események rendezéséhez.

A szovjet vezetés a lengyel és a magyar kérdés megoldására nem rendelkezett kész recepttel. A döntések az Elnökségen belül folyó viták során formálódtak, de a Magyarországgal kapcsolatos konkrét lépéseket alapvetően befolyásolta a szocialista országok vezetőinek – kiemelten a kínai és jugoszláv állami és pártvezetés – véleménye.

A nagyhatalmak közötti viszonyt meghatározó módon befolyásoló térség Németország volt, ezért Hruscsovnak elsősorban a Lengyelországban 1956 nyarán kialakult helyzet megoldása okozott komolyabb fejtörést.

Bár Magyarország jelentősége a szovjet vezetés számára eltörpült, Hruscsov 1956-ig több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni. Ezért a *Különleges Hadtest* parancsnoka már 1956 júliusában parancsot kapott: az alaprendeltetés ellenére készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása” érdekében történő alkalmazására. A terv a „Volna” („Hullám”) fedőnevet kapta. A karhatalmi tervek végrehajtását a „Kompassz” („Iránytű”) jelszó elhangzását követően kellett megkezdeni.

Kicsit előrelépve az időben, 1957 elején Nagy Imre – akinek első miniszterelnöksége alatt a szocialista országok új szövetségi rendszere megalakításának alaplépései megtörténtek – a Varsói Szerződést az alábbiak szerint értékelte: *„A lengyel és magyar események rávilágítottak, – írta az ekkor Romániában fogva tartott Nagy Imre – hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovíniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszkvai utasításra belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra. [...] A Varsói Szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi, katonai törekvéseknek. [...] A Varsói Szerződés a szocialista országok egymásközi viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze. Amit a szovjet kormány és az SZKP*

politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”⁸

A szovjet vezetésnek a csapatok bevetésével kapcsolatos döntése ellentétben állt az 1956. februárjában, az SZKP. XX. kongresszusán meghirdetett és elfogadott külpolitikai tézisekkel is.⁹ Ezt bizonyítja az SZKP. XX. kongresszusa határozatából idézett alábbi részlet is: „A párt abból a megingathatatlan lenini útmutatásból indul ki, hogy új társadalmi rendszer megteremtése egyik vagy másik országban – minden ország belügye...”¹⁰ Ha az ENSZ Alapokmányában rögzített (és a VSZ Alapokmányában hivatkozott) alapelveket és a Szovjetunió 1956-os tevékenységét összevetjük, minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy az alapelvek nagy részét a Szovjetunió figyelmen kívül hagyta, illetve nem tartotta be.

A Szovjetunió vezetése a lengyel és magyar „ügy” kezelése során a Varsói Szerződés tagállamait nem kezelte egyenjogú partnerként, nem gyakorolt az elvárható mértékben türelmet, hanem – az ENSZ Alapokmányával ellentétesen – azonnal az erőszakkal való fenyegetést, illetve a fegyveres erők bevetését választotta. A két ország belügyébe beavatkozva, a nemzetek önrendelkezésének jogát elutasítva, a békés eszközök használata helyett, szinte automatikusan a fegyveres erők alkalmazására helyezte a hangsúlyt.

A szovjet csapatok magyarországi tevékenysége során a szovjet hadsereg és az Egyesített Fegyveres Erők tevékenysége a vezetés, irányítás és a végrehajtás minden szintjén összemosódott. Az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka, Konyev marsall ebben az időszakban nem az Alapító okirat szellemében, illetve a VSZ Politikai Tanácskozó Testület (VSZ PTT) utasításainak megfelelően járt el, hanem a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének, Zsukov marsallnak első helyetteseként a szovjet politikai vezetés döntéseit hajtotta végre.

A főparancsnoknak – többek között – nem volt joga arra, hogy bármely tagország VSZ-alárendeltségbe rendelt, vagy oda nem tartozó haderejét az egyik tagország ellen bevesse és – amint ez Magyarországon 1956. november 4-én történt – a VSZ alárendeltségű magyar nemzeti haderőt megtámadja, lefegyverezze, szétkeresse, a tisztikar egy részét internálja, a helyszínen kivégeztesse, vagy ezen cselekmények bármelyikének a végrehajtását eltűrje.

A fentieket is figyelembe véve, következtetésként megállapítható: A szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását, az arra vonatkozó tervek elkészítését a Varsói Szerződés, illetve az 1956-ig megkötött és hatályban lévő szerződések egyike sem tette lehetővé, összességében azok a Magyarország ellen irányuló szovjet karhatalmi intézkedéseknek a lehetőségét kizárták. A Szovjetunió 1956. október 23-án, majd október 31-én, a Varsói Szerződés alapító okiratában rögzített normák felrúgásával, egyoldalúan döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként elismerni nem lehet.

A szovjet csapatokat formálisan *segítségül hívni* csak a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács által meghozott felhatalmazás alapján lehetett volna. A Minisztertanács a szovjet csapatok segítségül hívásával kapcsolatos előterjesztést nem tárgyalta meg, erre vonatkozó döntést nem hozott, ennek hiányában az Elnöki Tanács a jogosultságokat is leíró – az elnök és titkár aláírásával, pecséttel ellátott – meghatalmazást Hegedüs Andrásnak, vagy bárki másnak nem adta, nem adhatta ki.

Ezért a szovjet kormány által 1956. október 30-án közzétett Nyilatkozat¹¹ megálapításai közül valótlán többek között az is, hogy a szovjet csapatok a Varsói Szerződés alapján tartózkodtak Magyarországon, mivel – amint ezt már jeleztem – a szovjet csapatok magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldalú egyezményt csak 1957. május 27-én írták alá.

A szovjet kormánynak az osztrák államszerződés megkötését követően csapatait Magyarországról is ki kellett volna vonnia.¹² A szovjet csapatok további magyarországi állomásoztatására, illetve ezen erők létszámának növelésére, összetételük megváltoztatására a Varsói Szerződés Alapokmánya önmagában lehetőséget nem adott. A szovjet vezetés ezt ismeri el akkor, amikor október 30-án nyilatkozatban rögzítette: „... kész megvizsgálni a Varsói Szerződésben részt vevő többi szocialista országokkal az illető országok területén állomásozó szovjet csapatok kérdését. A szovjet kormány e tekintetben abból az általános elvből indul ki, hogy a Varsói Szerződésben résztvevő egyik vagy másik állam csapatainak elhelyezése a Varsói Szerződésben résztvevő valamely más állam területén, a szerződés összes tagállamai alapján létrejött megegyezés alapján történhet és csakis annak az államnak a beleegyezésével, amelynek területén az illető állam kérésére e csapatok tartózkodnak.”¹³

A szovjet vezetés 1955-ben, majd csapatai 1956. október 23-ai bevetését megelőzően a fenti szabályok betartását nem látta célszerűnek, illetve magára nézve kötelezőnek. Ennek oka lehetett az is, hogy amint a november 4-ei beavatkozáshoz, úgy az október 23-ai akcióhoz VSZ PTT-n belül minden tagország támogatását megszerezni nem tudta volna. A lengyel vezetés – érthető okoknál fogva – a szovjet beavatkozást a kezdetektől ellenezte.

A nyilatkozatban leírtakból az is kiderül, hogy a szovjet kormány a Magyarországon történeteket belső, *a népi demokratikus rendszer alapjait veszélyeztető* rendbontásként értékelte. A Varsói Szerződés csapatainak bármely ország belügyeibe történő beavatkozását, azok karhatalmi célú alkalmazását a tagországok által elfogadott és az alapító okiratban rögzített alapelvek nem tették lehetővé.

A fentiekén túl az is vitatható, hogy az 1955 szeptemberében Magyarországon megalakult szovjet Különleges Hadtest a VSZ tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek kötelékébe tartozott volna. A Különleges Hadtest tevékenységét – 1956. november 2-áig – a szovjet fegyveres erők vezérkara, annak Vezérkari Főnöke: Szokolovszkij marsall közvetlenül, és/vagy a Magyarországra küldött első helyettesén, Malinyin hadseregtábornokon keresztül irányította. A Különleges Hadtest és az október 23-ától november 2-áig – a szovjet politikai és katonai vezetés döntéseinek megfelelően – Magyarországra vezényelt szovjet csapatok kötelékébe tartozó hadosztályok feletti közvetlen parancsnokságot Konyev marsall csak november 2-án vette át.

Erre lehetőséget a Varsói Szerződés Alapokmánya, illetve az Egyesített Fegyveres Erők Szervi határozványa nem adott, illetve a VSZ PTT döntést ilyen értelmű döntést nem hozott. Az, hogy Konyev marsall, mint az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka 1. számú parancsát 1956. november 4-én adta ki, ha csak közvetett módon is, de bizonyítja, hogy a szovjet csapatok az ezt megelőző időszakban – november 2-áig – nem a Varsói Szerződés alapján, illetve nem az Egyesített fegyveres Erők Parancsnoksága alárendeltségében tevékenykedtek. Így a lehető legnagyobb

ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS
a magyarországi hadműveletekben résztvevő szovjet csapatokról¹⁴

Katonai alakulat megnevezése	Állandó elhelyezési körletük	A magasabb harcászultságba helyezés időpontja*	Az államhatár átlépésének időpontja*
Különleges Hadtest alárendeltjei és megerősítése	Magyarország	1956. október 23. 20 órától	–
2. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra	–
17. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra 10 perc	–
177. bombázó repülő gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszaka	–
195. vadászpilóta repülő gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszaka	–
128. lövész gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24. 0 óra 15 perc és 7 óra között
33. gépesített gárdahadosztály	Románia	1956. október 23. 22 óra 35 perc	1956. október 24. 11–12 óra között
8. gépesített hadsereg Magyarországra rendelt és megerősítő erői	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28-ára virradó éjjel	1956. október 28-ától november 4-éig
70. lövész gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 26.	1956. október 28. 6 óra
32. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 28–29-én
60. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 30. és november 1. között
11. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28-ára virradó éjjel	1956. november 1.
31. harckocsi hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. november 1-jén éjjel	1956. november 3. 8 órakor
35. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Ogyeszei Katonai Körzet	1956. október 31. 18 óra 45 perc	Románián keresztül 1956. november 4-jén hajnalban
38. összefegyvernemi hadsereg Magyarországra rendelt és megerősítő erői**	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24-jétől 27-én 8 óráig
39. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
61. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
27. gépesített hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 27. 8 óra
7. légideszant gárdahadosztály	Szovjetunió, Baltikumi Katonai Körzet	1956. október 19.	1956. október 30. 17 óra 30 perc Tököl, repülőtéren
31. légideszant gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28. 10 óra	1956. október 30. Veszprém, repülőtéren
1. vasúti gárdadandár	Szovjetunió, Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 29.

* Az időpontok a táblázatban magyar idő szerint vannak megadva.

** A Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó 17. gépesített gárdahadosztály fő erői 1956. október 28-a után a 38. összefegyvernemi hadsereg alárendeltségébe került.

valószínűséggel állítható, hogy Magyarországon az Egyesített fegyveres Erők kötelékeibe nem tartozó hadosztályok – például a Harkovból 1956. október 31-e után, Románián keresztül ideirányított 35. gépesített hadosztály – is bevetésre kerültek.

1956. október 24-én Moszkvába, eredeti terv szerint a Lengyelországban kialakult helyzet megbeszélésére a szovjet pártvezetés a tagországok egy részének – Csehszlovákiának, Bulgáriának és a Német Demokratikus Köztársaságnak – a pártvezetőit hívta össze. Ezen az értekezleten, illetve az újabb, november 4-ei szovjet támadásról november első napjaiban tartott konzultációkon résztvevő pártvezetők még teljes egyetértés esetén sem járhattak el a VSZ PTT hatáskörében, így a szovjet csapatoknak a Varsói Szerződés Alapokmányával ellentétes alkalmazását nem rendelhették el, illetve utólagosan a szovjet kormány erre vonatkozó egyoldalú döntéseit jóvá sem hagyhatták.

A Szovjetunió Magyarország ellen végrehajtott agressziójának valós okai

1956. október 23-án a magyar politikai vezetés egy része tudott arról, hogy adott esetben lehetséges a szovjet erők karhatalmi célú alkalmazása. A párt első emberének Gerő Ernőnek, illetve a miniszterelnök Hegedüs Andrásnak azt is tudnia kellett, hogy a szovjet csapatok a karhatalmi feladatok végrehajtására – a magyar hadsereg és a belső karhatalom hasonló célú és tartalmú feladataihoz igazodó – részletes tervekkel is rendelkezett.

A fentiekkel összefüggésben nem kerülhető meg annak kimondása sem, hogy a magyar és szovjet politikai vezetés – a válság kezelésével kapcsolatos alapdöntések meghozatalában – egységes volt, így véleményem szerint egységes a felelősségük is mindazokért a következményekért, amelyek ezeknek a döntéseknek a hatására Magyarországon bekövetkeztek. Véleményem szerint egyértelmű, hogy a Szovjetunió mindenkori politikai vezetésének döntései alapján vezetőfunkcióba helyezett – a szovjet vezetés Magyarországgal kapcsolatos politikai elhatározásait feltétel nélkül megvalósító – magyar vezetők az így szerzett, „megszolgált” hatalmuk megvédése érdekében – a következményekkel nem számolva – szinte reflexszerűen fordultak a Szovjetunióhoz segítségért.

Az egyoldalú orosz agresszió tényét bizonyítja az is, hogy a szovjet csapatok októberi, novemberi tevékenységével kapcsolatban a szovjet vezetés körében a leggyakrabban visszatérő fogalmak: a „bevonulás”, „beavatkozás”, „megszállás”, „nem lesz nagy háború”, „nem adhatjuk Magyarországot”, stb. voltak.

A szovjet csapatok bevetésének okairól Hruscsov – 1956. november 2-án – a Titóval folytatott tárgyaláson a következőket mondta: A Szovjetunió a Magyarországon kialakult eseményeket „...semmiképp sem nézheti tétlenül”, mert ha „... engednének, a kapitalisták azt gondolnák, hogy gyengék, vagy ostobák [vagyunk], ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák állásaikat. [...] jó páran akadnak, akadnának, akik az egész ügyet a következőképpen értelmeznék: míg Sztálin uralkodott, mindenki kussolt és nem volt semmiféle zűrzavar. Most, hogy ők (itt Hruscsov egy nagyon csúnya szót használt a szovjet vezetésre) vannak hatalmon, íme, az első vereség Magyarország elszakadása. És közben ugyanezek a vezetők Sztálin elítéléséről papolnak! Hruscsov szerint ezt elsősorban a szovjet hadsereg hányná a szemükre. [...] Magyarország a Nyugat szövetségeseiként már kétszer

viselt háborút Oroszország ellen. A szovjet hadseregben erős a Magyarország-ellenes hangulat: a magyarok most megint összefogtak a Nyugattal és az oroszok ellen törnek.”¹⁵

Malasenko ezredes, a szovjet Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke szerint a magyarok elleni harcot a szovjet katonák többsége a II. világháborúban történtek folytatásaként élte meg. A hatalmas pusztítás mutatja, hogy ez kitűnő alkalom volt a törlesztésre. „Nem szabad elfelejteni, hogy az előző háborúban a horthysta Magyarország a hitleri Németországgal együtt Hazánk ellen lépett harcba” – buzdította határozott fellépésre katonáit 1. számú parancsában Konyev marsall.

A szovjet hadsereg győzelméről – és ebben a beszámolóban már egy szó sincs a Varsói Szerződésről – 1957. március 15-én a Szovjetunió honvédelmi minisztere, G. K. Zsukov, a Szovjetunió marsallja a Németországban tartózkodó szovjet hadseregcsoporthoz vezető állományának értekezletén a következőket mondta: „Kezdetben Magyarországon két hadosztályunk állomásozott. Az egyik az osztrák határt fedezte, a másik bevonult Budapestre és ott »felszívódott«. A magyar hadsereg egységei kezdtek átállni az ellenforradalom oldalára. Szükségessé vált, hogy a hadosztály alakulatait kivonjuk Budapestről. Mi kivontuk ezt a hadosztályt. Ezt követően titokban Magyarországra rendeltünk még 12 hadosztályt, amelyek közül néhány a Kárpátokból, Romániából és az Ogyeszei Katonai Körzetből indulva, egy nap alatt kb. 400 kilométert tett meg. November 4-re virradó éjszaka a harckocsi századainkat a repülőterekhez rendeltük. Harckocsijaink elfoglalták a le- és felszálló pályákat, ágyúcsöveikkel a repülőgépeket megcélozták és tüzet nyitottak azokra, amelyek megpróbáltak felszállni. Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami- és nemzetközi hírközlő eszközt birtokba vettünk. A tábornokok lakásait és minden katonai törzset bekerítettünk, a Honvédelmi Minisztérium »fejeit« jó előre, már éjjelkor –, hogy ne adjunk nekik lehetőséget az ellenállás megszervezésére – foglyul ejtettük. A magyar csapatokat, a légvédelmi tüzérséget, a harckocsikat és másokat a mi csapataink minden oldalról bekerítették és a kormány intézményekkel együtt blokád alá vettük. A magyar hadsereg erős volt, melynek állományába 120 ezer ember, kb. 700 harckocsi, 5 ezer ágyú, néhány repülő hadosztály és ezred tartozott. A magyarok nem rossz harcosok, ezt mi tudtuk az I. és II. világháború tapasztalataiból. Ez a hadsereg pontosan 5 perc alatt megszűnt létezni”.¹⁶

Zsukov marsall arról már nem szólt, hogy a szovjet csapatok által megtámadott, lefegyverzett, majd szétkergetett hadsereg meghatározó része az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe tartozó nemzeti haderő volt.

A rab nemzetek békés felszabadításának politikája és annak kudarca

A kérdéshez tartozik, hogy a Szovjetunió volt szövetségesei, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország miként foglalt állást a magyar forradalomról és szabadságharcról, így a Szovjetunió magyar nép ellen végrehajtott agressziójáról.

Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok 1953 januárjában hivatalba lépő új kormánya – a Szovjetuniót kelet-európai hódításai feladására kényszerítése érdekében – meghirdette az ún. *rab nemzetek békés felszabadításának politikáját*, a lengyelországi válság és a magyar forradalom kitörése váratlanul érte. A propagandaszervek – mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja – e cél érdekében folytatott tevékenysége a csatlós országokban, így Magyarországon is, de az egész világ közvéleményében azt az illúziót keltette, hogy az Egyesült Államok a kelet-nyugati

viszony központi problémájaként kezeli, hogy ezek a népek visszakapják függetlenségüket.

A Kelet-Európába irányuló masszív felszabadítási propaganda nagyon sokakat megtévesztett azok közül, akik a magyar nép meghirdetett céljainak elérése érdekében fegyvert ragadtak, ugyanis azt hitték, hogy a Nyugat és főleg az USA csak az alkalomra vár, hogy ígéreteit beváltva fegyveres segítséget nyújtson a szabadságáért harcoló magyar népnek, vagy politikai nyomással a Szovjetuniót Magyarország függetlenségének elismerésére kényszerítse. Ehelyett: *„Egy esetleges amerikai fegyveres beavatkozás gondolatától John Foster Dulles külügyminiszter már a lengyel eseményekkel kapcsolatban elhatárolta magát. Október 21-én a »Szemben a nemzettel« című politikai televíziós műsorban kijelentette, hogy az Egyesült Államok akkor sem küldene csapatokat Lengyelországba, ha ott szovjet beavatkozásra kerülne sor.»*¹⁷

Október 26-án Harold Stassen, az elnök leszerelési tanácsadója azt javasolta, hogy az amerikai vezetésnek biztosítani kellene a szovjeteket arról, hogy amennyiben a kelet-európai országok elnyernék szabadágukat, ez nem veszélyeztetné a Szovjetunió biztonsági érdekeit, mivel egy ilyen helyzetet a nyugati hatalmak nem használnának ki a Szovjetunió elleni katonai lépésekre.

A magyarországi felkeléssel kapcsolatban az amerikai külügyminiszter az elnökválasztási kampány keretében tartott dallasi beszédében többek között kijelentette: *„A hősi magyar nép [...] a Vörös Hadsereg páncélosainak halált osztó tűzével száll szembe. Ezek a hazafiak még az életüknél is többre becsülik a szabadságot. És minden, a szabadságot békében élvező ember ünnepélyes kötelessége, hogy minden igazán hasznos eszközt megragadjon, hogy ne hiába haljanak meg azok, akik életüket a szabadságért áldozták.»*¹⁸

Az Egyesült Államok ebben az esetben egyedüli hasznos eszköznek azt tartotta, hogy a magyar kérdést terjesszék az ENSZ Biztonsági Tanácsa (BT) elé, ugyanakkor beszéde későbbi részében a külügyminiszter minden kétséget kizáróan jelezte a Szovjetunióknak, hogy a magyar kérdés rendezésében egyedül ő az illetékes. *„És, hogy kétség se férjen hozzá, hadd tisztázzam: az Egyesült Államokat, amikor szót emel a csatlós országok függetlenségéért, nem hátsó szándékok vezérlik. Legfőbb vágyunk, hogy ezek a népek, amelyekből saját nemzetünk fiainak oly jelentős része is származik, visszakaphassák szuverén jogait és szabadon választhassák meg kormányaikat. Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek...»*¹⁹

Október 28-án az ENSZ BT ülésén az Egyesült Államok ENSZ-képviselője – hogy az üzenet eljusson a címzetthez – idézte Dulles beszédének a csatlós országokra vonatkozó részét, és másnap, október 29-én, Charles Bohlen, moszkvai amerikai nagykövet bizalmasan felhívta a szovjet vezetők figyelmét a beszédre, melynek legfontosabb részét (*„Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek...»*) Eisenhower elnök október 31-én a televízióban is megismételte.

Eisenhower a november 2-án tartott választási beszédében kijelentette: *„...egész Amerika elismeréssel adózik ezekben a sorsdöntő órákban a magyar népnek bátorságáért és áldozatáért, amelyeket a szabadság biztosításáért vállalt. Ezért az elnök felhatalmazást ad azonnali juttatás kiutalására.»*

Cristian Pineau francia külügyminiszter október 26-án Párizsban egy sajtótájékoztatón hangsúlyozta, hogy *„...bár üdvözlük a kelet-európai fejleményeket [...], mindenesetre Franciaország nem kíván belekeveredni a lengyelországi és magyarországi eseményekbe...»*²⁰

Az angol kormány egyik képviselője november 1-jén a parlamentben, Eden miniszterelnök nevében kijelentette, hogy a brit kormánynak „...semmiképpen sem áll szándékában, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának az aláásására”.²¹

Így a magyar kérdéssel látszólag érdemben csak az ENSZ-ben foglalkoztak. Október 25-én az Egyesült Államok kormánya döntött arról, hogy szövetségeseivel kezdeményezi a magyar kérdés napirendre tűzését az ENSZ-ben. A javaslatot a BT nem fogadta el. Az Eisenhower-adminisztráció jól tudta, hogy katonai beavatkozásról szó sem lehet és diplomáciailag is korlátozva van a játéktere.

Október 27-én az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – az utóbbi két állam kezdeti vonakodása²² ellenére – javasolta a magyarországi helyzet megvizsgálása céljából a BT összehívását. Október 28-án a BT napirendjére tűzte a magyar kérdést, de határozati javaslat hiányában döntés nem született. A BT november 1-jén a szuezi válság miatt a kelet-európai fejlemények tárgyalását későbbi időpontra halasztja, majd november 2-án napirendre tűzte a magyar kérdést, de határozati javaslat hiányában döntés nem született.

A második szovjet támadást követően, november 5-én az ENSZ Közgyűlése rendkívüli ülészakán megvitatták a magyarországi helyzetet. Az USA alábbi határozattervezetét 50 igen, 8 nem szavazattal elfogadták:

1. Az ENSZ közgyűlése felszólítja a Szovjetunió kormányát arra, hogy azonnal hagyja abba a támadást.
2. Felszólítja a Szovjetuniót arra, hogy ne küldjön több csapatot Magyarországra, csapatait azonnal vonja ki.
3. Megerősíti a magyar nép jogát ahhoz, hogy szabadon választhassa meg életformáját és kormányát.

Az USA hivatalos álláspontját november 14-én a választásokat másodszer is megnyerő Eisenhower elnök ismertette: „Az Egyesült Államok sem most, sem korábban nem támogatta egyetlen védtelen nép nyílt lázadását olyan erő ellen, amely felett várhatóan nem győzedelmeskedhet. [...] soha nem sürgettük vagy javasoltuk az elmúlt években, amióta olyan problémákkal küszködünk, olyan fegyveres felkelés kirobbantását, amely csak katasztrófát hozhat barátainkra.”

Kevésbé ismert, hogy a forradalom és szabadságharc katonai erővel történő megsegítésére egyetlen országban: Spanyolországban történt kísérlet. Marosy Ferenc, az emigráns „madridi magyar királyi követ” írja emlékirataiban: „November 2-án, pénteken Ottó [Habsburg] közölte, hogy a hírek szerint nagy szovjet katonai erők gyülekeznek Galíciában, nyilván azzal a céllal, hogy betörjenek Magyarországra. November 4-én Őfelsége újból felhív és közli, hogy az orosz hadsereg átlépte a határt és utasít, hogy azonnal menjek a Pradoba,²³ és az ő nevében kérem meg Francót, hogy küldjön segítséget a magyar szabadságharcosoknak.”²⁴

Franco még aznap éjjel összehívta a minisztertanácsot, melynek ülésén elhatározták, hogy önkéntes hadsereget küldenek Magyarországra. Muñoz Grandes hadügyminiszter, az orosz front hajdani expedíciós seregének, a kék hadosztálynak a parancsnoka lemondott miniszterségéről, mivel ő lett volna a segítségként kiküldendő hadsereg parancsnoka. Franco addig is elrendelte, hogy egy hadosztálynak elegendő fegyvert és felszerelést helyezzenek készenlétbe a repülőtéren, hogy az amerikai repülőgépek Sopronba szállíthassák.

„Sajnos a nagylelkű terv magvalósítására” – írja Marosy – „Amerika szégyenletes magatartása és az események gyors lepergése következtében nem került sor.” 1956-ban Spanyolország még nem rendelkezett olyan repülőgépekkel, amelyek Madridtól Sopronig az utat üzemanyag-utánpótlás nélkül meg tudták volna tenni. Ezért amerikai kölcsönrepülőgépekre lett volna szükség, vagy útközben le kellett volna szállni.

Az amerikai kormány nem volt hajlandó repülőgépeket kölcsönadni, közbeeső leszállásra Németországban a megszálló hatalmak tilalma miatt nem kerülhetett sor, Svájcban és Ausztriában pedig azért nem, mert ezek az országok semlegesek voltak. Ugyanakkor Washingtonból utasították az amerikai nagykövetet: tegyen meg mindent, hogy a spanyol kormányt a magyarországi beavatkozástól visszatartsa.

Lengyel „nem”, jugoszláv „igen”

A szovjet vezetés a hadműveletek folytatásával kapcsolatos egyeztető tárgyalásait, az SZKP KB elnöksége döntésének megfelelően, november 1-jén Bresztben kezdte. Az ekkori megbeszélések fontos előzménye, hogy a lengyel vezetés Gomulkával az élen támogatta Nagy Imre konszolidációra irányuló törekvéseit, és elítélte az első szovjet beavatkozást. Így a szovjet és lengyel vezetés breszti tárgyalásán a második katonai beavatkozás kérdésében megegyezés nem született.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága november 2-án közétett felhívásában szerepelt, hogy „...a szocializmus megvédését Magyarországon a magyar népnek kell biztosítania, nem pedig külső beavatkozással”.²⁵

Gomulka amikor a Magyarországon bekövetkezett újabb fordulatról november 4-én a LEMP országos pártaktíva-értekezletén értesült, helytelenítette az intervenciót és kijelentette, hogy a „szocialista blokk egysége és a belső nyugalom mindennél előbbre való”. „...Lengyelországot kész helyzet elé állították ezzel a szovjet támadással, a lengyel vezetésnek politikai realistának kell lennie, hosszú távú politikát kell folytatnia és az ország »érdekeit« nem szabad feláldoznia pillanatnyi célokért hirtelen meghozott döntésekkel” – foglalta össze a dokumentumok alapján Tischler János Gomulka Magyarországgal kapcsolatos szavait.²⁶

November 2-án a szovjet vezetés Bukarestben sikerrel folytatott egyeztető megbeszéléseket a bolgár, román és csehszlovák vezetéssel. A kérdés katonai rendezésének tervét mindenki támogatta. Csehszlovák részről felmerült, Románia fel is ajánlotta, hogy katonai erőikkel bekapcsolódnának a Magyarország elleni hadműveletekbe.

Ez a kérdés a Titóval folytatott megbeszélésen is felmerült, ahol Hruscsov felvetését – „...a románok készek csapatokat küldeni Magyarországra” – Tito hibás lépésnek tartotta, és ezért „Hruscsov letett róla”²⁷ Tito kijelentette, hogy erre nincs szükség, jobb, ha csak a Szovjetunió avatkozik be és veri szét az „ellenforradalmat”.²⁸

A szovjet vezetők a november 2-ról 3-ra virradó éjszaka Brioni szigetén, a Titóval tartott megbeszélések előtt tartottak attól, hogy a jugoszláv vezetés a továbbiakban is az október 29-i álláspontjához tartja magát. Titónak a Jugoszláv Kommunista Szövetsége Központi Bizottsága nevében a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségéhez intézett levele – amellyel, hogy figyelmeztetett „az ellenforradalmi” veszélyre – üdvözölte az új pártvezetőséget, valamint a magyar kormány október 28-i nyilatkozatát. „...Az új párt- és állami vezetőség politikai platformjának lényeges elemei, mint például [...] a

szocialista országok viszonyának rendezése az egyenjogúság és a szuverenitás tiszteletben tartása alapján, tárgyalások kezdeményezése a szovjet csapatok kivonására Magyarországról stb., valamint a magyarországi események reális értékelése, amit a kormány említett nyilatkozata tartalmaz, bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a mai állami és pártvezetőség politikája és a magyar dolgozó nép igaza, szocialista, demokratikus törekvése összeforr – olvasható a levélben.²⁹

A megbeszéléseken részt vevő, azokon „naplófeljegyzést”³⁰ készítő V. Mičunović moszkvai jugoszláv nagykövet a szovjet beavatkozás Hruscsov által felsorolt indokai között lejegyezte, hogy a Szovjetunió a Magyarországon kialakult eseményeket (ti. kommunisták akasztása, Nagy Imre felhívása az ENSZ-hez, a Varsói Szerződésből való kilépés stb.) „...semmiképp sem nézheti tétlenül”, mert ha „engednének, a kapitalisták azt gondolnák róluk, hogy gyengék, vagy ostobák, ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák ki állásaikat. Hruscsov közölte, hogy elegendő számú csapatot vontak össze és úgy döntöttek, hogy beavatkoznak a magyarországi események menetébe. Egy-két napra lesz szükségük.”

Hruscsov ekkor tudatta vendéglátóival, hogy Münnich Ferencnek és Kádár Jánosnak „...sikerült elmenekülnie Budapestről, és most repülőgépen útban vannak Moszkva felé”.

A jugoszláv vezetés jelezte, hogy álláspontjukat Titónak a magyarokhoz intézett levelében fejtették ki, majd kijelentették: „...Mi is jól látjuk és bennünket is aggodalommal tölt el a jobbratolódás, az események ellenforradalmi fordulata, mert milyen kormány az, amelynek uralma alatt kommunistákat gyilkolnak le vagy akasztanak fel. Ha Magyarországon ellenforradalom van, akkor szükség van az intervencióra, de nem szabad csak a szovjet fegyverekre támaszkodni. [...] A kialakult helyzetben szükség van politikai előkészítésre is. Menteni kéne, ami menthető, meg kellene próbálni egy magyarokból álló forradalmi kormányféléseget létrehozni, vagy legalább bejelenteni megalakulását, ami aztán valamiféle programmal fordulhatna a néphez.”

A jugoszláv véleményre és a kormányalakítással kapcsolatos javaslatra reagálva Hruscsov elmondta, hogy ők Münnich Ferencet, a volt moszkvai nagykövetet „bíznák meg kormányalakítással”, de „itt van Kádár is”.

A jugoszláv vezetés ekkor – annak ellenére, hogy egyik jelöltet sem „ismeri elég jól” – a szovjet vezetők látható rosszallása ellenére – azt tanácsolja, hogy az „...új forradalmi kormányt ne Münnich, hanem Kádár János alakítsa meg”. „...Az oroszok szemmel láthatóan inkább Münnich mellett döntenének, de nem ellenkeznek, mondhatni elfogadják indokainkat” – írta naplójába Mičunović.

A megbeszélések során többször szóba került Rákosi Mátyás személye is, akivel kapcsolatban Hruscsov elmondta: Rákosi Moszkvában avval jelentkezett nála, hogy „szívesen segít” Pesten. Hruscsov csak annyit válaszolt neki, hogy „...nyugodtan menjen csak oda, a nép majd jól fel fogja akasztani”.

A szovjet vezetőknek arra a kérdésére, hogy mi legyen az új magyar kormány felhívásában, a jugoszlávok azt javasolták, hogy a magyarok „...tegyenek említést a szovjet csapatok távolati kivonulásáról is”. Hruscsov beleegyezik „...a szovjet csapatok kivonulásának az ígéretébe is, bár nyilvánvalóan nincs ínyére, hogy ezt a program külön reklámozza” – jegyezte fel a benyomásait Mičunović.

Vacsora közben Hruscsov ismét feltette a kérdést: Ki alakítson kormányt? A kérdést követő beszélgetésre Mičunović később így emlékezett: „...Látszik, hogy Kádárt

nehezen veszi be a gyomruk, s hogy nem ő az igazi jelöltjük. Hruscsov megint Münnichet dicséri: csak most tudta meg, hogy egész végig Rákosi ellen volt. Münnich régi kommunista, akit Hruscsov több mint húsz éve ismer. Valamikor a harmincas években a szovjet hadsereg tisztjeként együtt vettek részt egy kéthónapos oroszországi gyakorlaton. Ugyanabban a sátorban laktak. Úgy fest, hogy az oroszok már összeállították a kormányt, miniszterelnökké pedig Münnichet tették meg. Ekkor én [Mičunović] kértem szót. Elmondtam, hogy jól ismerem Münnichet, gyakran találkoztam vele Moszkvában, és én is csak a legjobbakat mondhatom róla. Ha azonban közte és Kádár között kell választanunk, egy lényeges politikai különbséget figyelembe kell venni. Rákosi alatt Münnich nagykövét volt Moszkvában, Kádár meg rab Budapesten. Minden magyar ember szemében ez döntő érv lesz Kádár mellett. Hruscsov elismeri az érvelésem igazát, és nem vitatkozik tovább.”³¹

Később a jugoszlávok Nagy Imrével kapcsolatban, mint lehetséges megoldást jelezték, hogy „...az esetleges üldöztetések elől a jugoszláv követségen óhajt menedéket kérni”. Hruscsov és Malenkov többször is kijelentették, hogy „...a Nagy-kormány felé minden, ezen a vonalon kifejtett tevékenység döntő fontosságú lehet”. Az ezzel kapcsolatos teendőket mérlegelve Mičunović a naplójában a következőket írta le: „...Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót. Mi nem kérdezhetjük meg tőlük, belőlük meg nem kíváncsodik ki. Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk marad arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében megpróbáljunk hatni Nagy Imrére – pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodtunk meg. Hruscsov, de főként Malenkov hatalmas jelentőséget tulajdonít ennek, és leszögezi, hogy a jugoszlávok minden vállalkozása ebben az irányban helyes és fontos.”³²

A jugoszlávok a megbeszéltek alapján arra vállalkoztak, hogy segítséget nyújtsanak Nagy Imrének és a hozzá közel álló személyeknek ahhoz, hogy visszavonuljanak a politikai életből. Ennek legfőbb célját a jugoszláv vezetés abban látta, hogy a követségre november 4-én behívott, becsalt Nagy Imrét rábírájék egy nyilatkozatra, amelyben a Kádár-kormányt támogatja. A jugoszlávoknak ez az igyekezete már november 4-én aktualitását veszítette.

A Ny. P. Firjubinnak, a belgrádi szovjet nagykövetnek november 5-én Moszkvából eljuttatott, Kardeljnek szóló üzenetében már az állt, hogy az SZKP KB véleménye a nyilatkozat ügyében november 4-én megváltozott. Amikor Nagy Imre „...még miniszterelnök volt, [...] nyilatkozata megkönnyíthette volna az ellenforradalom leverését. Véleményünk szerint Nagy Imrétől most semmiféle nyilatkozatra nincs szükség...”³³ – olvasható az üzenetben.

Ennek ellenére november 5-én elkészült a Nagy Imre-nyilatkozat, melyben a Kádár-kormány támogatása és lemondás helyett – többek között – az alábbiak olvashatóak: „...Kormányom helyzetét és célkitűzésének megvalósítását rendkívüli módon megnehezítette az a körülmény, hogy magyar vezető körök szovjet csapatok beavatkozását kérték, amelyre a dolgozók általános munkabeszüntetéssel válaszoltak, az élet megbénult, és a fegyveres harc nagy méreteket öltött. Szükségét érzem annak, hogy ismételten kijelentsem, hogy az országnak ebben a válságos helyzetében, mint a kormány felelős vezetőjét, mindvégig az a kommunista meggyőződés és lelkiismeret, népemhez és hazámhoz való hűség vezetett, amely négy évtizeden át egész tevékenységemet áthatotta, és amelytől sem a múltban, sem a jövőben semmi el nem tántoríthat.”³⁴

* * *

Visszalépve az időben, az SZKP KB elnökségének Kádár és Münnich részvételével november 3-án megtartott kibővített ülésén újból megtárgyalták a szovjet vezetés által felállítandó magyar „ellenkormány” összetételét. Ekkor Mikojan a jugoszláv vezetéssel történt megállapodás alapján, az október 31-i határozattal ellentétben nem Münnich Ferencet, hanem Kádár Jánost javasolta a kormány élére.

Kádár János ekkor szót kért, és az „idő rövidsége” ellenére több kérdésben kritikával illette a szovjet vezetőket. Malin Kádár János hozzászólásáról készített alábbi feljegyzései is fényt vetnek az 1945 utáni szovjet magyar kapcsolatokra. „...Egy dolgról: miért választották a nyáron Gerőt első titkárnak? A szovjet elvtársak mindig segítettek, de volt egy hiba: [...] csak 3-4 magyar elvtársban bíztak meg teljesen: Rákosiban, Gerőben, Farkasban. Pedig a többiek között is sok a rendes ember. 3-4 ember monopolizálta a Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat. Ez sok hiba forrása volt. Rákosi azt mondta: ez a szovjet elvtársak véleménye, és ekkor mindenki elhallgat. [...] Rákosit bírálni a szovjet elvtársak elleni fellépést jelenti. [...] A szovjet elvtársak 12 évig nyugodtak [voltak], hogy Rákosi és Gerő van az élen...”³⁵ „Mi a teendő?” – tette fel önmagának a kérdést Kádár, amelyre az alábbi választ adta: „Nem szabad átengedni egy szocialista országot az ellenforradalomnak. Egyetértünk önökkel. A helyes lépések – forradalmi kormányt kell alakítani.”³⁶

Hozzászólása befejező részében Kádár hangsúlyozta, hogy a megmozdult „...nép nem akarja megsemmisíteni a népi demokratikus rendszert”, és „...nagyon fontos a szovjet csapatok kivonása”. Ha „...erősítjük a katonai kapcsolatokat, gyengülünk politikailag”³⁷ – hangzott az indoklás.

Kádár kérte, hogy a szovjet vezetés döntése és instrukciói alapján megalakuló kormány ne legyen „bábkormány”, mivel annak „...tevékenységéhez szükség van a munkások támogatására”.³⁸

„A kormány élére: Kádár” – hangzott az elnökség egyhangú határozata. „Kádár elnök”, Münnich helyettes, belügy- és honvédelmi miniszter, tagok Apró, Rónai, Kiss, Marosán, Hidas, Berei, Andics, Kovács, Egri, Vég, Dögei.³⁹

Mint láthattuk, a szovjet vezetés eddig sem bízott semmit a véletlenre. A szovjet vezetés által megbízott kormány a tervek szerint november 4-én megalakult. Tagjai Kádár János, Münnich Ferenc, Marosán György, Horváth Imre, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre és Rónai Sándor lettek.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programjának 14. pontjában „...népünk, munkásosztályunk és Hazánk érdekében azzal a kéréssel fordult a szovjet hadsereg-parancsnoksághoz: segítsen népünknek a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállítsuk a rendet és nyugalmat hazánkban”.

A 15. pontban, a jugoszláv vezetés javaslatát is figyelembe véve, az alábbiakat rögzítették: „A magyar kormány a rend és a nyugalom helyreállítása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a Varsói Szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásáról.”⁴⁰

* * *

A szovjet csapatok „segítségnyújtásának”, valójában a Magyarország ellen végrehajtott támadásának szomorú következményeit a következő adatok is érzékeltetik. A harcok következtében Budapest 11 évvel a háború után ismét romokban hevert. Közel 20 ezer fő megsebesült, több mint két és fél ezer ember – ebből 2000 Budapesten – meghalt, hozzávetőlegesen 200 ezer ember a hazája elhagyására kényszerült.

A szovjet hatóságok közel ötezer főt november első napjaiban elfogtak, akik közül a KGB 860 főt – ezek között kommunistákat, katonákat, egyetemistákat, kiskorú fiukat és lányokat – mint hadifoglyokat szovjet területre hurcoltak. A szovjet vezetés által hatalomra segített Kádár János vezette bábkormány – szovjet instrukciók alapján és segítséggel – kb. 15 ezer embert ítél el. 229 főt a halálos ítéletet végrehajtották.

A szovjet honvédelmi minisztérium veszteséglistája szerint a hadműveletben részt vett 7349 tiszt, 51 472 tiszthelyettes és sorkatona. A szovjet csapatok vesztesége 2706 fő, ebből 669 fő – 85 tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona – meghalt, 51 fő, köztük 2 tiszt eltűnt és 1986 fő megsebesült.

Magyarországon a hadműveletek 1956 novemberének végén, december elején befejeződtek. Kádár János az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1957. június 22-ei ülésén a szovjet csapatok helyzetét értékelve többek között a következőket mondta: „...*Mindig így számolgotam magamban a hatalom állását. No és ha a szovjet csapatokat kivonnánk? Akkor állunk a lábunkon? Én azt hiszem, megállnánk a lábunkon. De rettenetes harc és véráldozat közben. Ez most a helyzet ...*”⁴¹ Ezért a szovjet csapatok teljes kivonása – a magyar nép, a forradalom egyik legfontosabb céljának a megvalósulása még hosszú évtizedekig, 1991. június 19-ig váratott magára.

JEGYZETEK

- 1 A szerző hadtörténész, egyetemi tanár. Fő kutatási területei: a XX. század második fele egyetemes és magyar hadtörténelmi vonatkozásai, a magyar erőszakszervezetek története, kiemelten az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, a Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg történetének alap kutatás-szintű feldolgozása. Jelentősebb publikációk:
  - *1956 hadikronikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
  - *Magyarország az atomháború árnyékában*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. Kovács Vilmossal.
  - *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba: Magyar deportáltak a KGB fogságában* – 1956. Budapest, Argumentum Kiadó, 2012.
  - *Olekszandr Pahiryával; Hadsereg és fegyverek 1956*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2011. Kovács Vilmossal.
  - *Koronatánúk jeltelen sírgödörökben: dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteire*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. Zinner Tiborral.
  - *In memoriam 1956*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2006. Tulipán Évával.
  - *Keresztutak – Magyar Néphadsereg, 1956* Budapest: H&T Kiadó, 2006. Tulipán Évával.
- 2 Halmosy Dénes: *Nemzetközi Szerződések 1945–1982. „A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződése*. (Közgazdasági és Jogí Könyvkiadó Budapest 1985. (továbbiakban: HALMOÓS Y i. m.) 84. o.
- 3 A Békeszerződés 22. cikke alapján megkötött egyezmények 1958. április 1-ig voltak érvényben. Ekkor írták alá a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok által igénybe vett különböző létesítmények, szolgáltatások rendje és feltételei tárgyában megkötött újabb egyezményt. Az aláírók magyar részről Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter, szovjet részről A. A. Grecsko marsall, a Szovjetunió honvédelmi miniszterének első helyettese, az Egyesített fegyveres Erők főparancsnoka voltak.
- 4 Márciusban szovjet belügyi csapatok verik le a Tbilisizben és több grúziai városban Hruscsov beszédének hatására kitört megmozdulásokat.
- 5 1956. június 28-án a lengyelországi Poznanban mintegy ötvenezer munkás vonult az utcára kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést, ötvenen meghaltak, háromszázan megsebesültek, több mint háromszáz főt letartóztattak. 1956. október 8-án és 12-én a letartóztatottak közül többet börtönbüntetésre ítélték.
- 6 Az SZKP Elnöksége október 17-én értesült arról, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága október 19-én kezdődő plenumán a szovjet vezetés tudta és hozzájárulása nélkül alapvető személyi

- változtatásokat kíván végrehajtani. A Lengyelországban állomásozó szovjet csapatokat október 18-án harcászultságba helyezték, majd erődemonstrációt hajtottak végre. A személyi változtatásokat a szovjet nyomás ellenére végrehajtották.
- 7 A lengyel eseményekkel összefüggésben október 19-én magasabb harcászultsági fokozatot rendeltek el a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtest és a Baltikumi Katonai Körzetbe tartozó katonai erők, így a magyar forradalom leverésében később részt vevő 7. légideszant gárdahadosztály részére is. Október 20-án a Magyar Néphadseregben is bevezették a szigorított hadműveleti szolgálót. A biztonsági rendszabályokat – őrségek megerősítése, karhatalmi riadótervek pontosítása, összekötő tisztek küldése a csapatokhoz, stb., – október 21-én, mint alaptalan intézkedéseket visszavonták.
- 8 Nagy Imrének a romániai Snagovban készült feljegyzései 1957. Magyar Nemzeti Országos Levéltár. A Nagy Imre és társai per iratai, XX-5-h. Vizsgálati Iratok 8. kötet 19–22. o.
- 9 HALMOSY i. m. 317-323. o. Szabad Nép, 1956. február 25.
- 10 HALMOSY i. m. 320. o. A kongresszus anyagából témánkkal összefüggésben kiemelendők az alábbi részeket is: „A kongresszus helyesli az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió kormányának békeszerető külpolitikáját, amelyek révén a nemzetközi feszültség enyhítésében, a béke megszilárdításában és a demokratikus erők állásainak megerősítésében nagy sikerek születtek. [...] Ebben nagy szerepet játszott a nemzetközi kapcsolatok ismeretes öt elve, amelyet sok állam és a társadalom rétegei ismernek el – a területi épség és a szuverenitás tiszteletben tartása, a meg nem támadás, a be nem avatkozás egymás belügyeibe, az államok kapcsolatainak az egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján való fejlesztése, a békés egymás mellett élés és a gazdasági együttműködés. Ezek az elvek a jelenlegi viszonyok között a különböző rendszerű államok kölcsönös kapcsolatainak legjobb megfogalmazását jelentik és alapját alkotják az egész földkerekség államai tartós, békés kapcsolatainak...”. (Uo. 319. o.) „A Szovjetunió Kommunista Pártja abból a lenini tételtől indul ki, hogy „minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területén végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének. [...] Egészen törvényszerű, hogy ezentúl mind változatosabbak lesznek a szocializmusra való átadás formái az egyes országokban...” (Uo. 321. o.)
- 11 A Szovjetunió kormányának október 30-i nyilatkozatából kiemelendő, hogy ebben a Szovjetunió által folyamatosan ismételtetett – a Varsói Szerződés alapító okiratában is részben rögzített elvek – megsértését a szovjet kormány is beismerte. Részletek a Szovjetunió kormányának nyilatkozatából: „A szocialista nemzetek közösségéhez tartozó országok [...] kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúságnak, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásra építhetik. [...] Mint ahogy a legutóbbi események megmutatták, szükségessé vált, hogy megfelelő nyilatkozatot tegyenek közzé, amely megvilágítja a Szovjetunió álláspontját a többi szocialista országgal fenntartott kölcsönös viszonyáról, elsősorban gazdasági és katonai téren. A szovjet kormány kész megvitatni a többi szocialista ország kormányával azokat az intézkedéseket, amelyek biztosítják a szocialista országok gazdasági kapcsolatainak további fejlesztését és erősítését avégett, hogy kiküszöbölje a gazdasági kapcsolatokban a nemzeti szuverenitás, a kölcsönös előnyök és az egyenjogúság elvének megsértésének bármiféle lehetőségeit. Ezt az elvet ki kell terjeszteni a tanácsadókra is. [...] a szovjet kormány szükségesnek tartja más szocialista államokkal együtt megvizsgálni azt a kérdést, vajon célszerű-e a szovjet tanácsadók további ott-tartózkodása ezekben az országokban. Katonai téren a Szovjetunió és a népi demokratikus országok kölcsönös viszonyának fontos alapja a varsói szerződés, amelynek alapján a szerződés aláírói megfelelő politikai és katonai kötelezettséget vállaltak, a többi között azt a kötelezettséget, hogy megteszik ‘a szükséges összehangolt intézkedéseket védelmi készségük megszilárdítására, hogy megóvják népeik békés munkáját, szavatolják határaik és területük sérthetetlenségét és biztosítják az esetleges agresszió elleni védekezést’.
- Ismeretes, hogy a varsói szerződés és a kormánymegállapodások értelmében szovjet egységek állomásoznak a magyar és román köztársaságban. A lengyel köztársaságban a szovjet csapategységek a potsdami négyhatalmi megállapodás és a varsói szerződés alapján állomásoznak. Más népi demokratikus országokban nincsenek szovjet csapategységek. A szovjet kormány [...] kész megvizsgálni a varsói szerződésben részt vevő többi szocialista országokkal az illető országok területén állomásozó szovjet csapatok kérdését. A szovjet kormány e tekintetben abból az általános elvből indul ki, hogy a varsói szerződésben résztvevő egyik vagy másik állam csapatainak elhelyezése a varsói szerződésben résztvevő valamely más állam területén, a szerződés összes tagállamai alapján létrejött megegyezés alapján történhet és csakis annak az államnak a beleegyezésével, amelynek területén az illető állam kérésére e csapatok tartózkodnak. A szovjet kormány szükségesnek tartja, hogy nyilatkozatot tegyen a magyarországi eseményekről. A dolgozók jogos és haladó mozgalmához azonban csakhamar sötét reakció és ellenforradalmi erők csatlakoztak, amelyek a dolgozók egy részének elégedetlenségét arra akarják felhasználni, hogy aláássák az országban a népi demokratikus rendszer alapjait, visszaállítsák a régi földesúri-kapitalista rendet. (...) A szovjet kormány a magyar kormány kérésére hozzájárult ahhoz, hogy szovjet katonai alakulatok vonuljanak be Budapestre, avégett, hogy a magyar néphadseregnek és a magyar karhatalmi szerveknek segítséget nyújtsanak a városban a rend helyreállításához.

- A szovjet kormány szem előtt tartva, hogy a szovjet alakulatok további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet fokozottabb kiélesedésére, utasítást adott katonai parancsnokságának, hogy vonja ki a szovjet katonai alakulatokat Budapestről, míhelyt ezt a magyar kormány jónak látja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról...* (Magyar Függetlenség – A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány lapja. 1. évf. 3. szám. 1956. október 31. 1956 a sajtó tükrében – 1956. október 22. – november 5. (Szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Farkas Mária) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. 185. o.
- 12 HALMOSY i. m. 300. o.
- 13 Uo.
- 14 Az Orosz Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Központi Archívuma (továbbiakban: FEVKA) 32. f. 701291. op. 15–17. d. Közli: Alekszandr Kirov: *Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956*. In: *Szovjet katonai intervenció 1956*. (Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós) 2. kiegészített kiadás, Budapest, H&T Kiadó, 2001.199–200. o.
- 15 Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok MTA. Jelenkori-kutató Bizottság 1995. 151–156. o.
- 16 Az Orosz Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Központi Archívuma (FEVKA) 32. f. 701323. op. 3. d. Közli: Alekszandr Kirov: *Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956*. 47–59. o.
- 17 Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 55. o.
- 18 Uo. 120. o.
- 19 Uo. 121. o.
- 20 Uo. 61. o.
- 21 Uo.
- 22 Franciaország és Nagy-Britannia „vonakodásának” legfőbb oka az volt, hogy október 22-e és 24-e között a franciaországi Scvres-ben megtartott angol–francia–izraeli titkos tárgyalásokon döntöttek arról, hogy Egyiptomot október 29-én megtámadják.
- 23 Madridtól nyugatra elterülő kis helység, ahol a királyi család vadászkastélya és Franco rezidenciája volt abban az időben.
- 24 Az emlékiratot Györkei Jenő kapta meg. Részletek megjelentek belőle a Köztársaság c. heti hírmagazinban 1992. 32–33. sz.
- 25 Tischler János: *A lengyel pártvezetés és az 1956-os forradalom*. 1956-os Intézet, Évkönyv 1994. 190. o.
- 26 Uo. 194. o.
- 27 Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. 155. o.
- 28 Feljegyzés a Lengyel Népköztársaság párt- és állami küldöttségének a szovjet állami és pártvezetéssel 1957. május 24–25-én Moszkvában folytatott tárgyalásairól. Tischler János kéziratának másolata a szerzők tulajdonában.
- 29 Szabad Ifjúság 1956. október 30-i sz., 1956. a sajtó tükrében. Kossuth Könyvkiadó, 1989. 151. o.
- 30 Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. 151– 156. o.
- 31 Uo. 152–154. o.
- 32 Uo. 155. p.
- 33 Uo. 165. o.
- 34 Uo. 168. o.
- 35 Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. 1956-os Intézet. (Szerkesztette: Vjacseszláv Szereda és Rainer M. János, a bevezetést Vjacseszláv Szereda, a kísérő tanulmányt Rainer M. János írta). 88–89. o.
- 36 Uo. 89. o.
- 37 Uo.
- 38 Uo. 90. o.
- 39 Uo. 90., 93. o.
- 40 1956. plakátjai és röplapjai Zrínyi Kiadó -1991. Összeállította és szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József és Szabó Róbert. 274, 276–277. o.
- 41 Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei. IV. kötet INTERA RT. Politikatörténeti Intézet, 200. o.